

Шпортун О.М. Стили та форми гумору у континуумі «норма-патологія» / О.

М. Шпортун

Шпортун О.М., канд. пед. наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Анотація. У статті проведено аналіз різних стилів та форм гумору, які характеризують специфічні зміни психічної діяльності при розвитку психічної патології. Встановлено, що самопринизливий та агресивний стилі гумору можуть свідчити про певну міру відхилень у психічній діяльності, як такі, що генеруються на основі викривлених уявлень про світ, про інших людей та про себе.

Ключові слова: стилі гумору, форми гумору, психічна норма, психічна патологія.

Аннотация. В статье проведен анализ различных стилей и форм юмора, характеризующих специфические изменения психической деятельности при развитии психической патологии. Установлено, что самоуничижительные и агрессивный стили юмора могут свидетельствовать об определенной степени отклонений в психической деятельности, как такие, что генерируют на основе искаженных представлений о мире, о других людях и о себе.

Ключевые слова: стили юмора, формы юмора, психическая норма, психическая патология.

Shportun O. M. STYLES AND SHAPES OF HUMOR IN NORM-PATHOLOGY CONTINUUM.

Abstract. The article analyzes the various styles and forms of humor that characterize specific changes in mental activity in the development of mental disorders. Found that style which humiliates himself and aggressive style of

humor may indicate a degree of variation in mental activity, such as that generated from distorted ideas about the world, about other people and about myself.

Keywords: style of humor, shape humor, psychic norm, mental pathology.

Гумор відіграє важливу і не завжди однозначну роль в житті людини. Практичне значення гумору в людського життя розуміється вченими з різних позицій, залежно від уявлень про основні механізми і рушійні сили, що визначають людську поведінку і діяльність. Більшість науково-дослідницьких праць, направлені на вивчення особливостей гумору і гумористичних проявів, відноситься до галузі мистецтвознавства, соціології, естетики, філософії, культурології, семіотики, лінгвістики (М. Бахтін, А. Бергсон, Ю.Б.Борев, А. В.Дмитрів, А.В.Карасев, Д.І.Ліхачев, В.Я.Пропп та інші.). Робилися спроби описати з використанням наукових термінів психологічні явища, відображені в гумористичній формі (А.Г.Караяні, Ю.Г.Тамберг).

У роботах зарубіжних і вітчизняних психологів розглядається переважно зміст і структура гумору і його окремих проявів (Н.В.Абаев, А.Г.Асмолов, М.В.Бороденко, А.В.Дмитриев, А.В.Карасев, І.С.Конєв, О.М.Лук, А. Маслоу, М.Н.Ночевнік, Л.С.Рубінштейн, З. Фрейд, В. Франкл та інші.)

Дослідження почуття гумору в сучасній психології набувають все більшої популярності. Інтерес до досліджень почуття гумору хворих психічними захворюваннями обумовлений поширеним серед клініцистів думкою про те, що його порушення можуть мати діагностичну значимість. Сприйняття гумору є унікальним феноменом, в якому наочно проявляється єдність інтелекту і афекту. У зв'язку з цим припускають, що порушення почуття гумору можуть виникати перш розвитку більш грубих інтелектуальних або емоційних порушень, що дозволяє проводити тонку діагностику на ранніх стадіях захворювання. Однак, незважаючи на практичну значимість подібних досліджень для клінічної практики, досі

емпіричних даних у цій області вкрай мало. Ця обставина і спонукала нас провести дане дослідження.

Мета статті: провести психологічний аналіз різних стилів та форм гумору, які характеризують специфічні зміни психічної діяльності при розвитку психічної патології.

Виклад основного матеріалу. Знання про стилі та форми гумору є значущим для пошуку відповідей на питання щодо вияву гумору у нормі та при психічній патології. Перш, ніж приступити до вивчення механізмів патологізації досліджуваного феномена, логічно зупинитись на тих його аспектах, що “лежать на поверхні” і доступні безпосередньому спостереженню та опису.

Р. Мартін пише про чотири стилі гумору, а саме: афіліативний, самопідтримувальний, агресивний та самопринижувальний [16, с. 247-250]. Він разом зі своїми студентами розробив Опитувальник на стилі гумору, у якому виявляються означені чотири стилі. Цілі, для яких люди використовують гумор у повсякденному житті, значно розрізняються. Особливо ці відмінності, на думку Р. Мартіна, виявляються у соціальних взаємодіях та у ситуаціях подолання стресу. Як зазначає Р. Мартін, опитувальник було створено для розрізнення потенційно корисних та шкідливих стилів гумору [16, с. 247]. До потенційно корисних, здорових стилів віднесено афіліативний та самопідтримувальний, а до потенційно шкідливих - агресивний та самопринижувальний.

Афіліативний гумор виявляється у доброзичливій, приймаючій манері і слугує засобом покращення міжособистісних стосунків. Він використовуються людьми, схильними доброзичливо жартувати, розважати інших, ослаблювати напругу у спілкуванні. Таке використання гумору відрізняється терпимістю до інших, відсутністю ознак ворожості, допомагає самоствердитися тому, хто продукує гумор.

В основі самопідтримувального гумору - прагнення людини до підтримки у себе позитивного, оптимістичного погляду на світ. Він

використовується як засіб подолання і виявляється у тенденції зберігати гумористичний погляд на життя навіть перед обличчям стресу та проблемних життєвих ситуацій, на які більшість людей реагує, навпаки, серйозно. Такий гумор допомагає людині зберігати стабільний психічний стан та не засмучуватися.

Метою агресивного гумору є домінування, маніпулювання та використання інших людей. Він виявляється у зневажливій або критикуючій манері, маніпулюванні, висміюванні людей, використанні принизливих, образливих висловлювань. По суті, цей тип гумору є засобом самопіднесення за рахунок приниження інших.

Самопринизливий гумор використовується людиною для різних цілей, але базується на актуалізації негативного образу себе. Цей стиль гумору специфічний тим, що людина, на відміну від агресивного гумору, використовує самоприниження як засіб досягнення гумористичного ефекту. Якщо у агресивному стилі гумору до таких засобів належить демонстрація зневажливого ставлення до інших, то у самопринизливому стилі - демонстрація зневажливого ставлення до себе. Розказуючи щось смішне про свої слабкі сторони, помилки, невдачі тощо, людина прагне таким чином викликати позитивне ставлення до себе, прийняття з боку інших людей.

Р. Мартін розглядає два перших види гумору як корисні, здорові, а два останніх - як шкідливі для психічного здоров'я людини. Агресивний і самопринизливий види гумору є протилежними за формою вияву та за змістом (шкідливість для інших чи шкідливість для себе), хоча обидва види базуються на порушенні міжособистісних меж: при агресивному гуморі - за рахунок психологічного благополуччя інших людей; при самопринизливому - за рахунок власного психологічного благополуччя.

Автор вважає, що описані стилі гумору не є результатом свідомого, стратегічного вибору. Натомість, вони використовуються спонтанно і не усвідомлюються як цілеспрямовані стратегії.

Можна припустити, що особи з психічною патологією використовують агресивний та самопринизливий гумор частіше, ніж здорові особи. Стосовно відмінностей у використанні стилів гумору при психічних розладах у літературі є певні дані.

Спроби систематизації уявлень про форми гумору привели до появи різних її варіантів. В. Рух [1992] за допомогою факторного аналізу оцінок досліджуваними анекдотів і гумористичних малюнків виокремив три фактори: суперечність і її розв'язання; безглуздість (nonsense); сексуальний гумор. Він описав ці фактори з опорою на теорію невідповідності.

О. М. Івановою було отримано п'яти-факторну модель гумору, яка містить, крім трьох факторів, отриманих В. Рухом, додаткові два фактори. [12].

1. Гумор безглуздості. Цей фактор повторює фактор безглуздості, виокремлений В. Рухом. Його склали анекдоти, засновані на прийомах безглуздості та суміщення планів.

2. Непростий гумор. Фактор значною мірою перекривається фактором сексуального гумору у моделі В. Руха, хоча і у дещо розширеному трактуванні. У нього увійшли нейтральні, універсальні жарти та анекдоти, основані на повторенні, а також нейтральні жарти - псевдоприслів'я.

3. Гумор, що дискримінує протилежну стать. Цей фактор склали анекдоти, у яких чоловіки іронізують над жінками. Дослідниця припустила, що сенс цих анекдотів - більшою мірою не агресія, а встановлення відносин між особами протилежної статі.

4. Цинічно-песимістичний гумор. Фактор складають анекдоти, засновані на парадоксі, які виражають песимістично-цинічне ставлення до життя, розчарування, переконаність у тому, що становище справ є невідповідним, неприємним.

5. "Інтелектуальний" гумор. Цей фактор відповідає виокремленому В. Рухом фактору «суперечність-розв'язання суперечності». Його утворюють анекдоти та жарти, "розуміння яких вимагає припущення, розшифровки,

реінтерпретації сенсу”. Вони основані на подвійному тлумаченні, порівнянні за віддаленою ознакою, зворотному порівнянні тощо[31].

При аналізі специфіки гумору осіб з психічною патологією два додаткові фактори, виокремлені О. М. Івановою (гумор, що дискримінує осіб протилежної статі, і цинічно-песимістичний гумор), є істотними.

О. М. Іванова, С. М. Єніколопов, О. В. Мітіна пишуть про результати дослідження сприймання гумору при різних видах психічних розладів [11,12]. Особи з приступоподібно-прогресивною формою шизофренії надають перевагу гумору, що дискримінує протилежну стать. Автори припускають, що така тенденція пов’язана з тим, що подібні жарти простіші для розпізнавання, оскільки у них чітко означено об’єкт осміяння.

Якщо ж у структурі порушень на перший план виходить виразне викривлення процесу узагальнення, відзначається надання переваги гумору, основаному на розв’язанні суперечності. Дослідники це пов’язують з поганим розумінням контексту ситуації взаємодії і, зокрема, аспекту серйозності/несерйозності розмови співбесідника. Тому розпізнавання гумору відбувається повністю за рахунок когнітивної його складової.

У осіб з уповільнено-безперервним перебігом шизофренії спостерігається надання переваги тим чи іншим жартам залежно типу домінуючих порушень: когнітивних чи афективних. Домінування афективних порушень супроводжується наданням переваги цинічно-песимістичному гумору та неприйняттю непристойних жартів. Домінування ж порушень когнітивного компонента пов’язане з наданням переваги гумору, основаному на розв’язанні суперечності та дискримінації протилежної статі.

При афективних розладах відбуваються виразні зміни у сприйманні жартів. О. М. Іванова, С. М. Єніколопов, О. В. Мітіна виявили, що у хворих з афективними розладами частіше сміхову реакцію викликають анекдоти, основані на суміщенні планів та змішанні стилів [11,12]. Непристойні ж жарти ця категорія хворих сприймає погано.

За даними L. A. Goldsmith, особи з суїцидальними тенденціями надають перевагу гумору на тему смерті [30], а також анекдотам, у яких страждає головний персонаж [31]. Однак у дослідженні О. М. Іванової отримано дані, які певним чином суперечать висновку про такі особливості гумору осіб з симптомами депресії [11]. Вона виявила, що анекдоти на теми хвороби та смерті цими особами відторгаються.

Домінування маніакальної симптоматики у актуальному психічному стані супроводжується високою сміховою активністю, розкутістю, наданням переваги сексуальному та “алкогольному” гумору [12, с. 45-57]. У той же час у цієї категорії хворих виявлено високу оцінку цинічно-песимістичних анекдотів, вищу, ніж у осіб з виразністю депресивної симптоматики. Тобто у гуморі осіб з маніакальними тенденціями поєднуються ознаки маніакального стану та, водночас, парадоксальне тяжіння до протилежного афективного полюсу.

Форми вияву гумору у осіб з тривожними розладами, обумовлені специфікою особистісних властивостей цієї групи хворих [25,26]. Дослідники стверджують, що тривожність знижує ефект комізму та впливає на низьку гумористичних ситуацій загалом. Зміст ситуацій при цьому має невелике значення [28].

Е. Л. Носенко та О. Б. Харченко звертають увагу на можливості імпліцитної діагностики відхилень у психічному здоров'ї людини за допомогою виявлення використовуваних нею стилів та форм гумору [17,23].

У багатьох публікаціях останніх років обґрунтовується роль різних форм гумору у формуванні механізмів психологічного захисту та стратегій психологічного подолання [12,17,18,23].

Власну класифікацію форм гумору запропонували також Е. Л. Носенко та О. О. Зайва. Вони проаналізували роботи, у яких різні вияви гумору розглянуто у якості ресурсу психологічного подолання [11,17]. Авторами, які при розробці класифікації базувалися на когнітивно-експерієнціальній теорії

внутрішнього світу особистості, отримано три узагальнені класи, що складаються з різноманітних форм гумору.

У випадку, коли гумор є результатом сприйняття оточуючого світу як несправедливого, недоброзичливого, загрозливого, його глибинний зміст розглядається авторами, як “сублімований протест проти соціальних недоліків та „віддалених інших”, що уособлюють ці недоліки”. Гумор допомагає людині знизити значущість травматичних подій та явищ: глузування щодо них виступає засобом такого зниження.

Якщо ж гумор виникає внаслідок сприйняття світу як непередбачуваного, хаотичного, позбавленого змісту, його основна функція - захист від очікуваних проявів світу через спростування міри важкості життєвої ситуації; фіксації уваги на її абсурдності; приниженні значення і змісту невідомого явища.

У ситуаціях, коли гумор актуалізований сприйняттям інших як недоброзичливих і ворожих, у якості засобу реалізації гумору використовуються непряма вербальна агресія. Вона може бути виражена через принизливі порівняння, глузування над кимось чи чимось.

У варіанті гумору, породженого сприйняттям себе як не гідного поваги чи недооціненого іншими, використовуються або самопідтримувальний, або самопринизливий гумор, що уможлиблює вирівнювання самооцінки з допомогою гумористичних засобів.

Перша категорія виявлень гумору базується на “суб’єктивному образі оточуючого світу”, який, у свою чергу, поділяється на два основні види: “світ - злий, несприятливий, незрозумілий та” “світ - незрозумілий, непередбачуваний, не доступний контролюванню”. Відповідно, перший вид суб’єктивного образу світу продукує такі форми гумору: когнітивний “чорний” гумор, принизливий гумор, етнічний гумор, афіліативний гумор, самопідтримувальний гумор; другий вид - когнітивний гумор ситуації: сміхові дублери релігійних культів, когнітивний гумор маленьких дітей.

Друга категорія виявлень гумору ґрунтується на “сприйнятті інших” як недоброчливих, як джерела загрози. Таке сприйняття партнерів по спілкуванню пов’язане з такими формами гумору: агресивний (уособлюваний) гумор, етнічний гумор, самопринизливий гумор.

Нарешті, третя категорія ґрунтується на “образі “Я” як суб’єкта життєдіяльності, причому “Я” у цьому образі є не гідним поваги, не спроможним досягти успіху у життєдіяльності. Форми гумору, які генеруються у зв’язку з таким образом “Я”, це: акторська (театралізована) саморепрезентація, а також гумор, що стимулює себе.

Висновок. Отже, серед стилів та форм гумору, які нині виокремлюють вітчизняні та зарубіжні дослідники, знаходимо такі, що можуть характеризувати специфічні зміни психічної діяльності при розвитку психічної патології. Насамперед це стосується самопринизливого та агресивного стилів гумору, гумору, що дискримінує осіб протилежної статі, та цинічно-песимістичного гумору. Різна міра відхилень у психічній діяльності також може бути пов’язана з формами гумору, які генеруються на основі викривлених уявлень про світ, про інших людей та про себе.

Список використаних джерел:

1. Асмолов А. Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа / А. Г. Асмолов. - М. : Смысл, 2001 // Режим доступа: www.fdp.hse.ru/data/082/535/135/psix-lich.doc.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – М.: Худ. лит., 1990. – 543 с.
3. Братусь Б.С. Аномалии личности / Б.С. Братусь – М.: «Мысль».- 1988.- 348с.
4. Бороденко М.В. Два лица Януса–смеха / М. В. Бороденко. - Р/нД: Цветная печать, 1995. – 86 с.
5. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф. Е. Василюк. - М. : МГУ, 1984. - 200 с.
6. Вилюнас В. К. Психология развития мотивации. — СПб.: Речь, 2006. — 458 с.
7. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 с.
8. Выготский Л.С. Собрание сочинений. В 6 т. - Т.4. Детская психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика,1984. - 432 с.
9. Гладких Н. В. Катарсис смеха и плача / Н. В. Гладких // Вестник Томского гос. пед. ун-та. Серия Гуманитарные науки (филология) – Томск, 1999. - Вып. 6 (15), - С.88–92.
10. Домбровская И. С. Юмор в контексте развития / И. С. Домбровская. – ИК «Неформат», 2014. – 280 с.
11. Иванова Е. М. Психопатология и чувство юмора / Е. М. Иванова, С. Н. Ениколопов // Трудный пациент. – 2009. – Июль. – Режим доступа : <http://t-pacient.ru/articles/6443/>.
12. Иванова Е. М. Психологические механизмы нарушения чувства юмора при шизофрении и циклотимии / Е. М. Иванова, С.Н. Ениколопов, М. Ю. Максимова / Психиатрия. 2005. № 3. С. 60-65.
13. Леонтьев Д.А. Чувство юмора / Д. А. Леонтьев // Psychologies.- 2007. -

№18. - С. 44.

14. Лук А.Н. О Чувстве мора и остроуми / А.Н. Лук – М.: Наука, - 2005.- 234с.
15. Мамардашвили М. К. Классический и неклассический идеалы рациональности / М. К. Мамардашвили. – М. : Лабиринт, 1994 - 92 с.
16. Мартин Р. Психология юмора: пер. с англ. / Р. Мартин // Под ред. Л. В. Куликова.- Спб.: Питер, 2009. – 480 с.
17. Носенко Е. Л. Стилі та форми прояву гумору як гіпотетичні аспекти імпліцитної діагностики психологічного здоров'я / Носенко Е. Л., Харченко О. Б. // Проблеми сучасної психології. – 2010. – Випуск 10. – С. 501-514.
18. Опихайло О. Б. Характер зв'язку психологічних властивостей особистості з різними формами прояву гумору / О. Б. Опихайло // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. - 2014. - Випуск 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_2_18.pdf.
19. Поппер К.Р. Объективное знание. Эволюционный подход / К. Р. Поппер / Пер. с англ. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 384 с.
20. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии в 2-х томах / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 2. – 328 с.
21. Сергей Леонидович Рубинштейн. Очерки, воспоминания, материалы / Под ред. Б. Ф. Ломова. - М. : Наука, 1989. – 440 с.
22. Стефаненко Е. А. Исследование гелотофобии у больных психическими расстройствами / Е. А. Стефаненко, Е. М. Иванова, С. Н. Ениколопов / Теоретические и прикладные проблемы медицинской психологии. Сборник материалов Всероссийской юбилейной научно-практической конференции (к 85-летию Ю. Ф. Полякова), 14-15 февраля 2013. – М.: ГОУ ВПО “Московский городской психолого-педагогический университет” и ФГБУ “НЦЗП” РАМН. – 2013. – С. 106-107.
23. Харченко О. Б. Особистісні фактори різних форм прояву гумору /

- О. Б. Харченко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія “Психологія”. – 2010. – № 9/1. – Вип. 16. – С. 113-118.
24. Apter M. J. A structural-phenomenology of play / M. J. Apter // *Adult play: A reversal theory approach*. – Amsterdam : Swets & Zeitlinger, 1991. – P. 13-29.
25. Forabosco G. The ill side of humor: Pathological conditions and sense of humor. *The Sense of Humor: explorations of a personality characteristic* / Ed. W. Ruch. N.Y.: Mouton de Gruyter, 2007; 271-292.
26. Frydenberg E. Thriving, surviving, or going under: Which coping strategies relate to which outcomes? / Frydenberg E., Lewis R. // *Thriving, surviving, or going under*, University of Melbourne. – P. 3-23.
27. Kuiper N., Olinger J. Humor and mental health / Friedman H. (ed.) *Encyclopedia of Mental Health 2.*- San Diego CA: Academic Press. 1998; 445-457.
28. Lampert M.D. Cross-cultural variation in gelotophobia within the United States / M.D. Lampert, K.L. Isaacso, J. Lyttle // *Psychological Test and Assessment Modeling*. – 2010. – 52(2). – P. 202–216.
29. Polimeni J. Humor perception deficits in schizophrenia / Polimeni J., Reiss J.P. // *Psychiatry Research*. 2006; 141: 229-232.
30. Proyer R.T. An Initial Study on How Families Deal with Ridicule and Being Laughed at: Parenting Styles and Parent–Child Relations with Respect to Gelotophobia, Gelotophilia, and Katagelasticism / R.T. Proyer, S. Estoppey, W. Ruch // *Journal of Adult Development*, 2012. – Volume 19, Issue 4. – P. 228-237.
31. Ruch W. Who fears being laughed at? The location of gelotophobia in the Eysencki- an PEN-model of personality / W. Ruch, R. Proyer // *Personality and Individual Differences*. – 2009. – № 46 (5-6). – P. 627–630.

